

ЛЮДМИЛА КАЛАШНІКОВА,

доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології та масових комунікацій Криворізького державного педагогічного університету (50000, Кривий Ріг, проспект Гагаріна, 54)

LIUDMYLA KALASHNIKOVA,

Doctor of Sciences in Sociology, Professor at the Department of Sociology and Mass Communications, Kryvyi Rih State Pedagogical University (54, Gagarin Av., Kryvyi Rih, 50000)

lvkalashnikova198@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9573-5955>

ОЛЕНА ЛІСЕЄНКО,

доктор соціологічних наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (65000, Одеса, вул. Старопортофранківська, 26)

OLENA LISEIENKO,

Doctor of Sciences, Professor in Sociology, Professor at the Department of Philosophy, Sociology and Management of Socio-Cultural Activities, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky (26, Staroportofrankivska St., Odesa, 65000)

helenloveodessa@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0408-5203>

Загрози соціальній безпеці населення на Півдні України: нові виклики та шляхи мінімізації

Важливість вивчення стану соціальної безпеки українського суспільства, яке з 2014 року постало перед викликами військових російських загроз, набуває особливої значущості. Від початку повномасштабного вторгнення Росії на територію України 24 лютого 2022 року Південь України опинився в центрі військових подій. Часткова окупація Херсонської та Миколаївської областей, безпосередня близькість до лінії фронту, постійні обстріли Одеської, Херсонської та Миколаївської областей докорінно змінили як соціально-економічну, так і соціопсихологічну ситуацію в цьому регіоні. І хоч би як розвиватимуться події

Цитування: Калашнікова, Л., Лісеєнко, О. (2023). Загрози соціальній безпеці населення на Півдні України: нові виклики та шляхи мінімізації. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 56–76, <https://doi.org/10.15407/sociology2023.01.56>.

надалі, Південь України вже ніколи не буде таким, яким був раніше, адже тиражування і масштабування загроз, тривалість їхньої дії та їхні наслідки, з одного боку, виходять далеко на межі регіону, а з іншого — складно піддаються прогнозуванню, що, своєю чергою, суттєво ускладнює відповідні процеси управління.

Соціальна безпека є універсальною категорією, що визначається характером взаємодії між соціальними групами на засадах партнерства і виявляється у дієздатності суспільства щодо відтворення стабільного функціонування соціально-економічного, політичного, правового, юридичного, управлінського, психолого-педагогічного, освітнього сегментів життя.

У часи невизначеності життєвих обставин людина змінює своє світобачення, першочерговість задоволення фізіологічних та екзистенційних потреб набуває неабиякого значення, а все, що пов'язане із розвитком, відкладається до кращих часів. Відбувається трансформація ціннісно-смислових основ життєдіяльності, й людина за умов загрози її безпеці, постає перед вибором — продовжувати жити в цих умовах, змінювати їх, чинити спротив або ж покинути свою домівку задля створення більш безпечних і сприятливих для себе та сім'ї умов життя.

Незадовільний стан соціальної безпеки регіонального соціуму визначається високим рівнем незахищеності, песимістичними перспективами щодо різних видів соціальної активності, неможливістю швидкого повернення до нормального життя. З огляду на гостроту викликів воєнного часу та передбачуваних ризиків повоєнного періоду слід акцентовано вивчати нові виклики соціальної безпеки й визначати можливі шляхи мінімізації їхніх наслідків, що дасть змогу коригувати механізми й інструменти державного управління, сприятиме реалізації стратегії соціального захисту на місцях, що забезпечить результативність соціальної політики та пришвидшить розбудову регіону після закінчення війни.

Аналіз наявних у науковій літературі теоретичних підходів до розуміння сутності соціальної безпеки засвідчує, що більшість із них присвячені вивченню її як необхідної умови та важливої складової національної безпеки (В. Горбулін, О. Власюк, А. Качинський, В. Ліпкан та ін.), розгляду різних аспектів безпеки регіонів у соціальній (В. Онищенко, Т. Завора, О. Чепурний, О. Корнієвський, О. Сиченко), економічній (О. Дічек, А. Гуменюк), інформаційній (У. Ільницька) та багатьох інших сферах. Водночас проблемам соціальної безпеки Півдня України акцентовано присвятили свої праці А. Єрмолаєв, В. Лупацій, О. Маркеева, Л. Поляков, В. Потапенко, І. Клименко, В. Романова, С. Таран, В. Ємець, С. Денисенко, Я. Жаліло, А. Филипенко, О. Шевченко та ін.

Упродовж 2014–2022 років різні аспекти соціальної безпеки Південного регіону України активно досліджували представники Херсонського обласного відділення Соціологічної асоціації України В. Коробов, М. Гоманюк, А. Саркісов та ін. Зокрема, вони ініціювали й реалізували низку дослідницьких проєктів, таких як «Регіональна політика в Україні: громадський моніторинг стратегій регіонального розвитку» (2014), «Громадське сприйняття рятувальних служб у Херсонській області» (2014), «Туризм у Херсоні: дослідження ринку та громадської думки» (2015), «Індекс євроінтеграційного економічного поступу: посилення підтримки громадянського суспільства у впровадженні проєвропейських еко-

номічних реформ у регіонах України» (2020), «Запит на соціокультурні послуги та культурне самовираження, усвідомлення культурного різноманіття у територіальних громадах України» (2021)¹.

Представники Миколаївського центру соціологічних досліджень спільно з ТОВ «Наваль-експерт» на чолі з Л. Білоконем зорганізували проведення низки опитувань громадської думки, присвячених вивченню рівня особистісного комфорту містян і задоволеності життям у м. Миколаєві (2013–2017). У межах реалізації проекту фундаментального дослідження «Ефективне функціонування та розвиток регіонального соціокультурного середовища в умовах децентралізації як запорука національної безпеки України» (ID:60116 17.08.2016 (466-1)) упродовж 2018 року кафедрою соціології Чорноморського національного університету імені Петра Могили спільно із колегами з університетів Одеси та Херсону було проведено репрезентативне емпіричне дослідження у трьох обласних центрах Півдня України — Одесі, Миколаєві, Херсоні. Метою цього дослідження стало вивчення уявлень та настроїв жителів Південного регіону стосовно соціокультурних традицій міських громад, а також їхнього зв'язку із проблемними питаннями безпеки, що виникли за умов російської агресії [Миколаївський центр, 2018].

Одеськими соціологами, зокрема О. Лісеєнко, Н. Нікон, Т. Мосійчук, О. Доброєром, М. Яценко та іншими у межах проекту «Спільна мова: громадський діалог щодо Закону України “Про освіту”», реалізованого Південноукраїнським відділенням Соціологічної асоціації України, впродовж 2018 року було проведено емпіричні соціологічні дослідження. Завданням їх було вивчення ставлення громадськості, представників різних етнопонаціональних груп, держслужбовців та суб'єктів освітнього процесу, які проживають у районах компактного існування національних меншин в Одеській області, щодо реалізації статті 7 Закону України «Про освіту» (2017) та мовної політики в освітній сфері [Лісеєнко, 2020]. У працях В. Подшивалкіної подано вивчення транскордонних та трансдисциплінарних викликів безпеці Південного регіону й технологічні аспекти соціального захисту населення в Україні [Коваль, 2013; Подшивалкіна, 2016].

Попри наявні дослідницькі спроби поза увагою залишилися питання соціальної безпеки за умов війни, що потребує теоретичного обґрунтування та емпіричної верифікації задля розроблення ефективних механізмів та інструментів державного управління нею.

Соціальна безпека регіонального соціуму: сутність та складові

У Декларації про державний суверенітет України під поняттям соціальної безпеки розуміють стан гарантованої правової та інституціональної захищеності життєво важливих соціальних інтересів як особи, так і суспільства від зовнішніх та внутрішніх загроз [Декларація, 1990]. Концепція національної безпеки України передбачає виокремлення семи провідних сфер національної безпеки, серед яких присутня і соціальна [Концепція, 2000]. Відтак поняття соці-

¹ Херсонське обласне відділення Соціологічної асоціації України: офіційний сайт (2021) (<http://soc.ks.ua/hoo-sau/>).

альної безпеки населення передбачає високий рівень захищеності соціальних інтересів, можливість створення умов для нормального життя, отримання достатнього рівня соціальних благ, стабільність, збереження, розвиток і відтворення людського потенціалу.

У широкому сенсі соціальна безпека є синонімом безпеки всього суспільства, а отже, національної, колективної чи регіональної безпеки. Натомість, у вузькому розумінні, це безпека однієї зі сфер суспільного буття, пов'язаної — поряд з економічною, політичною, культурною чи будь-якою іншою — з забезпеченням високого рівня життєдіяльності населення.

Соціальна безпека проявляється на різних рівнях, маючи стосунок як до особистісних, так і до суспільних інтересів. Її суб'єктивно-об'єктивний характер визначається, з одного боку, рівнем безпеки суспільства, регіону, спільноти, з іншого — індивідуальним чи груповим самопочуттям і усвідомленням своєї захищеності. Саме тому в межах соціологічного підходу до вивчення проблем соціальної безпеки регіонального соціуму слід застосовувати це поняття як у вузькому, так і у широкому розумінні з урахуванням усього розмаїття форм її проявів. Таким чином, соціальну безпеку населення регіону слід розуміти як стан безпеки функціонування і розвитку історично сформованої соціокультурної спільноти, здатної вибудовувати свої відносини таким чином, щоб вони не руйнували усталеного правопорядку і соціального становища конкретного громадянина у ній.

Соціальна безпека як властивість будь-якої соціальної системи повертатися до стану відносної рівноваги, балансуючи у вирі небезпек, загроз, ризиків, здатних її зруйнувати чи зумовити її деградацію, є комплексним, багатофункційним утворенням з розгалуженою внутрішньою структурою. До її провідних складових відносять безпеку здоров'я, проживання, навчання, харчування, зайнятості, відпочинку, криміногенну та особистісну безпеку.

Перша складова гарантує захист здоров'я, материнства, дитинства і старості, друга передбачає забезпечення населення гідними умовами проживання (щільність населення, міграція, забезпечення житлом тощо), третя включає забезпечення можливостей для здобуття освіти для всіх верств населення, четверта характеризує доступність продуктів харчування, їхню якість, різноманітність і калорійність, п'ята пов'язана зі створенням умов для ефективної зайнятості працездатного населення (безпека формування трудових ресурсів, безробіття, оплати праці та соціального захисту), шоста окреслює умови відновлення робочої сили, відтворення людського потенціалу, сьома визначає захист від фізичного насильства і криміногенних загроз, восьма передбачає захист основних прав і свобод громадян (релігія, культура, політична активність, безпека соціальних меншин, психологічний комфорт). З огляду на наявні складові джерела загроз соціальній безпеці населення регіону вкрай різноманітні та являють собою сукупність умов і чинників, які загрожують життєво важливим інтересам особистості, суспільства, регіону, держави.

Загальна соціально-економічна характеристика та рівень соціальної безпеки Південного регіону України до початку війни

Використання індикативного аналізу для оцінювання рівня соціальної безпеки регіону дасть змогу відстежувати його зміни під впливом окремих видів загроз. З огляду на означені структурні складові соціальної безпеки з-поміж об'єктивних кількісних показників, що підлягають вивченню, акцентовано проаналізуємо показники демографії, ринку праці та зайнятості, благополуччя, освіти, культури, дозвілля, соціального захисту, екології та правопорядку. Відповідно, до числа об'єктивних соціогенних критеріїв, які мінімально, але достатньо характеризують стан соціальної безпеки, слід віднести: вікову структуру та природний приріст населення, захворюваність, розвиток освітньої, культурної й дозвіллевої інфраструктури, економічну активність, співвідношення кількості зайнятих/безробітних, рівень благополуччя населення, а також екологічну ситуацію та криміногенність [Калашнікова, 2017].

Після анексії АР Крим у 2014 році утворився «новий» Південь, що об'єднував Херсонську, Миколаївську та Одеську області. Ці субрегіони мають спільні соціально-економічні характеристики, зумовлені приморським і прикордонним розташуванням, високою концентрацією морських торговельних портів, сприятливими кліматичними умовами для сільськогосподарського виробництва.

Географічне розташування Південного регіону характеризується межуванням на півночі із Вінницькою та Кіровоградською областями, на сході — з Дніпропетровською та Запорізькою областями України, на заході — з Молдовою, на південному заході — з Румунією, а також наявністю виходу до Чорного та Азовського морів. Таке розташування регіону зумовило формування структури його економіки з розвиненим морегосподарським та агропромисловим комплексами, суднобудуванням і судноремонтом, рибним промислом, курортно-рекреаційним потенціалом та інфраструктурою автономної енергетики на основі відновлювальних джерел (сонця і вітру). Особливо слід наголосити наявність транспортних коридорів, що проходять через Південь України, сполучаючи Європу та Азію й детермінуючи розвиток міжнародного бізнесу.

Аналізуючи показники демографічної безпеки, зазначимо, що Південь України заселений значно менше, ніж інші її регіони. Загальна чисельність населення, що проживало у регіоні станом на 1 лютого 2022 року, дорівнювала у Миколаївській області 1 091 821 особу (429,4 домогосподарства), у Херсонській — 1 001 598 осіб (390,5 домогосподарства), в Одеській — 2 351 392 особи (882,2 домогосподарства), що становить 10,81% від загальної чисельності населення України [Населення, 2022]. Статеві-вікова структура населення Півдня є специфічною, адже частка осіб старшої вікової групи (60 років і більше) є найнижчою порівняно з іншими регіонами країни (23,3%). Приріст населення у 2021 році в Херсонській області становив –15 109 осіб, у Миколаївській та Одеській областях –16 573 та 16 715 осіб відповідно. При тому, що в Одеській області спостерігався додатний міграційний приріст, тоді як у Миколаївській і Херсонській він набував від'ємних значень [Населення, 2022].

На початок 2022 року середня щільність населення у Миколаївській області становила 44,33 особи/км², у Херсонській — 35,15 особи/км², в Одеській — 70,54 особи/км². У містах проживає 65,81% населення регіону (найнижчим цей показник є у Херсонській області), тоді як середній показник міського населення по Україні становить 69,70% від загальної кількості наявного населення країни. Щільність сільського населення степової частини регіону не перевищує 18 осіб/км² [Населення, 2022].

3-поміж інших держав Європи Україна є сьогодні однією з найбільш поліетнічних країн, і найбільш етнічно строкатим її регіоном є Південь, де компактно проживають близько 130 національних меншин.

Загальна площа житлових приміщень у Херсонській області становить 26 727,8 тис. м², у Миколаївській — 25 272,6 тис. м², в Одеській — 59 279,6 тис. м² [ГУС в Миколаївській області, 2021; ГУС в Одеській області, 2021; ГУС в Херсонській області, 2021]. Показники забезпеченості житлом, визначені як співвідношення загальної площі житлових приміщень до кількості наявного населення, для цих областей дорівнюють відповідно 26,69, 23,15 і 25,21 м² на 1 особу, тоді як норма житла в Україні становить 13,6 м² [Населення, 2022].

У 2020 році у зв'язку з необхідністю реалізації другого етапу реформи децентралізації адміністративно-територіальна структура регіону зазнала змін. Так, Одеська область об'єднувала 7 районів (Одеса, Березівка, Білгород-Дністровський, Болград, Ізмаїл, Подільськ, Роздільна), Миколаївська — 4 райони (Миколаїв, Баштанка, Вознесенськ, Первомайськ), Херсонська — 5 районів (Херсон, Берислав, Генічеськ, Каховка, Скадовськ) [ГУС в Миколаївській області, 2021; ГУС в Одеській області, 2021; ГУС в Херсонській області, 2021].

Аналізуючи показники безпеки здоров'я, зазначимо, що від 2018 року МОЗ України не веде статистику щодо захворюваності та поширення хвороб серед населення, Центр медичної статистики фіксує лише госпітальну захворюваність, тобто кількість госпіталізованих осіб за звітний період. Тож станом на кінець 2021 року визначено, що частка госпіталізованих осіб від загальної чисельності наявного населення становить у Херсонській області 5,52%, в Одеській — 6,28%, у Миколаївській — 6,34% [Статистичні дані, 2021]. Дані щодо наявності вперше зареєстрованих захворювань, а також їхньої структури, на жаль, нині відсутні.

На початок 2022 року охоплення закладами дошкільної освіти у Херсонській області становило 61% дитячого населення дошкільного віку, в Миколаївській — 67%, в Одеській — 56%. Охоплення закладами середньої освіти для цих же субрегіонів дорівнювало відповідно 83,3%, 82,0% і 86,6% від загальної чисельності населення віком 6–17 років в означених областях [ГУС в Миколаївській області, 2021; ГУС в Одеській області, 2021; ГУС в Херсонській області, 2021].

Узагальнення показників безпеки зайнятості дало підстави зробити висновки про те, що рівень участі в робочій силі населення віком від 15 років і старше в Херсонській області був найвищим порівняно з іншими областями регіону і становив 57,0% від загальної кількості наявного населення відповідної вікової групи, трохи меншим він був у Миколаївській (56,8%) та Одеській (54,5%) областях, тоді як по Україні в цілому цей показник становив 55,1% [ГУС

в Миколаївській області, 2021; ГУС в Одеській області, 2021; ГУС в Херсонській області, 2021].

Рівень середньомісячної заробітної плати штатних працівників на кінець 2021 року в Херсонській області сягав 11398,0 грн, що еквівалентно 4,6 прожиткового мінімуму, а сукупні середні витрати на придбання продуктів харчування становили 50,3% від загального сукупного доходу домогосподарства; в Одеській — 12326,0 грн (4,97% і 48,6%), у Миколаївській — 13807,0 грн (5,56% і 44,0%). Найвищий рівень безробіття спостерігався в Херсонській області й становив 11,3% від належного до робочої сили населення віком від 15 років і старше, натомість найнижчий — в Одеській (8,0%) [ГУС в Миколаївській області, 2021; ГУС в Одеській області, 2021; ГУС в Херсонській області, 2021].

Щодо показників безпеки соціального захисту зазначимо, що відносний відсотковий показник частки пенсіонерів у регіоні найвищий у Миколаївській (27,00%) та Херсонській (26,57%) областях. Найбільша частка осіб з інвалідністю припадає на Одеський субрегіон — 6,76% від загальної кількості постійного населення. Найбільша кількість соціально незахищених осіб зафіксована в Миколаївській області й налічує 2,39% від кількості населення субрегіону [ГУС в Миколаївській області, 2021; ГУС в Одеській області, 2021; ГУС в Херсонській області, 2021].

З огляду на показники екологічної безпеки найбільший рівень загроз та небезпек чатує на жителів Миколаївської області, оскільки обсяги забруднення стічних вод ($101,8 \text{ м}^3/\text{км}^2$) та утворення відходів ($841,1 \text{ т}/\text{км}^2$) суттєво перевищують норму. Більш безпечною у цьому сенсі є Херсонська область, де аналогічні показники у 10–30 разів менші й дорівнюють $3,2 \text{ м}^3/\text{км}^2$ і $88,7 \text{ т}/\text{км}^2$ відповідно [Найзабрудненіший — Київ, 2022].

Показники безпеки відпочинку, що характеризують умови відновлення робочої сили, відтворення людського потенціалу неможливо проаналізувати, оскільки індекси діяльності культурно-дозвіллевих закладів, подані на офіційному сайті Державного комітету статистики України, не оновлювалися від 2017 року. Показники криміногенної безпеки теж неможливо проаналізувати, оскільки відомчі сайти обласних підрозділів прокуратури нині закрито для перегляду з міркувань інформаційної безпеки.

Отже, визначаючи рівень соціальної безпеки населення на підставі аналізу статистичних показників, можна зробити висновок про те, що найбезпечнішою є Херсонська область, помірковано безпечною/небезпечною є Миколаївська область й найнебезпечнішою Одеська область (див. табл. 1).

Показники особистісної безпеки визначаються суб'єктивними оцінками населення, визначеними в перебігу проведення опитувань громадської думки, адже від того, наскільки реально люди оцінюють рівень небезпек, загроз і ризиків, можливість захисту їхніх основних прав і свобод, залежить рівень психологічного комфорту. Об'єктивність, а відтак і адекватність оцінок особистісної безпеки визначається рівнем сформованості соціальних уявлень про можливі небезпеки, загрози та ризики, наявним рівнем адаптивності та поінформованості конкретної особистості. Об'єктивні та суб'єктивні оцінки соціальної безпеки не виключають одна одну, а доповнюють. Саме тому однією з провідних

переваг моніторингу суб'єктивних оцінок безпеки є можливість доповнення отриманої поточної статистичної інформації.

Таблиця 1

Зведена таблиця об'єктивних показників соціальної безпеки у 2021 році

Показники / Область		Миколаївська	Одеська	Херсонська	Україна
<i>Демографічні показники</i>					
Найвне населення, осіб		1091821	2351392	1001598	41167300
Щільність населення, кількість осіб на 1 км ²		44,33	70,54	35,15	75,15
Кількість домогосподарств, тис.		429,4	882,2	390,5	14678,1
Частка домогосподарств з дітьми до 18 років, %		40,1	38,7	36,7	37,8
Частка окремих груп населення, %	0–15 років	16,15	17,90	16,96	15,98
	16–59 років	59,45	59,53	59,17	59,26
	60 років і старше	23,40	22,57	23,87	24,76
	Міське	68,76	67,26	61,41	69,70
	Сільське	31,24	32,74	38,59	30,30
Природний приріст населення		-14359	-23142	-13036	-442279
Міграційний приріст		-2214	6427	-2073	21261
<i>Показники забезпечення житлом</i>					
Загальна площа житлових приміщень, м ²		25272634	59279602	26727806	1014775424
Площа житлових приміщень, що припадає на 1 особу, м ²		23,15	25,21	26,69	24,65
<i>Показники здоров'я</i>					
Частка госпіталізованих, %		6,34	5,52	6,28	5,14
<i>Показники освіти</i>					
Частка дітей віком до 6 років, охоплених дошкільними закладами, %		67,0	56,0	61,0	60,0
Частка дітей віком 6–17 років, охоплених середньою освітою у закладах загальної середньої освіти, %		82,0	86,6	83,3	78,9
<i>Показники соціального захисту</i>					
Частка пенсіонерів, %		27,00	24,21	26,57	26,33
Частка осіб з інвалідністю, %		6,09	6,76	4,98	6,62
Частка дітей-інвалідів віком до 16 років, %		0,41	0,36	0,40	0,39
Частка громадян, які виявлялися у складних життєвих обставинах і перебували на обліку у центрах надання соціальних послуг, %		2,39	1,58	1,31	1,35
<i>Показники зайнятості та фінансового благополуччя</i>					
Частка населення віком 15 років і старше, належного до робочої сили), %		56,8	54,5	57,0	55,1
Рівень безробіття, % до робочої сили віком 15 років і більше		10,7	8,0	11,3	9,1

Рівень середньомісячної заробітної плати штатних працівників, грн	11398	12326	13807	14014
Частка доходу, що припадає на сукупні середні витрати на придбання продуктів харчування, %	44,0	48,6	50,3	45,9
<i>Екологічні показники</i>				
Викиди забруднювальних речовин в атмосферу, т/км ²	2,2	3,7	2,0	6,0
Обсяг забруднених стічних вод, м ³ /км ²	101,8	13,7	3,2	776,0
Утворено відходів, т/км ²	841,1	730,4	88,7	858,5

Джерела: [Населення, 2022; Статистичні дані, 2021; Рішення обласної ради, 2020; Стратегія розвитку Миколаївської області, 2020; Стратегія розвитку Одеської області, 2020; ГУС в Миколаївській області, 2021; ГУС в Одеській області, 2021; ГУС в Херсонській області, 2021; Найзабрудненіший — Київ, 2022.

Для аналізу суб'єктивних оцінок рівня безпеки з боку населення Південного регіону України, можна звернутися до результатів репрезентативних досліджень, проведених у 2018 році кафедрою соціології ЧДУ ім. П. Могили разом з колегами з університетів Одеси та Херсону і за безпосередньої участі авторів і присвячених вивченню уявлень, настроїв та цінностей городян трьох великих міст Півдня України та зв'язку цих уявлень, настроїв та цінностей із проблемними питаннями безпеки, що виникли в умовах російської агресії [Миколаївський центр, 2018].

Одним із важливих дослідницьких завдань було вивчення громадянської ідентичності міського населення Півдня України. Згідно з результатами опитування більшість опитаних відчувають себе перш за все громадянами країни (39%) і городянами своїх міст (27,7%). Одесити й дещо трохи менше херсонці вважають себе перш за все городянами своїх міст і майже тою ж мірою громадянами країни. Що стосується Миколаєва, то саме тут присутні найбільш високі показники відчуття українського громадянства, оскільки більш як половина опитаних (51,6%) обрали саме такий варіант відповіді (див. табл. 2).

Таблиця 2

Ідентичність городян Півдня як відчуття ними належності до держави України та до свого міста (% від загальної кількості опитаних)

Ким Ви себе вважаєте перш за все? (Варіанти відповідей / Місто)	Миколаїв	Одеса	Херсон	В цілому по регіону
Громадянином України	51,6	32,0	40,8	39,0
Жителем Вашого міста	18,8	32,5	33,1	27,7
Жителем Півдня	12,7	4,4	16,6	9,0
Громадянином Європи	3,8	3,9	2,5	3,6
Громадянином світу	8,9	18,6	5,7	13,5
Представником етносу	1,4	4,4	0,6	2,9
Важко відповісти	1,9	2,6	–	1,5

Спостереження за особливостями міської ідентичності городян Півдня підтверджуються прямою кореляцією із показниками міської ідентичності як відмінності від городян інших міст Півдня. Наведені дані свідчать, що всі городяни

міст Півдня мають достатньо високий рівень міської ідентичності у поєднанні з відчуттям своєї відмінності від інших містян Півдня, на що вказують $\frac{2}{3}$ (66%) всіх опитаних в регіоні (див. табл. 3).

Таблиця 3

Ідентичність городян як відчуття своєї відмінності від інших жителів Півдня
(% від загальної кількості опитаних)

Як Ви вважаєте, чи відрізняються жителі Вашого міста від мешканців інших міст/регіонів України? (Місто / Варіанти відповідей)	Так, відрізняються	Ні, не відрізняються	Важко відповісти	Інше
Миколаїв	57,3	39,0	3,8	–
Одеса	68,4	25,1	6,3	0,2
Херсон	71,3	26,1	2,5	–
В цілому по регіону	66	29	4,9	–

Отримані в процесі дослідження результати стосовно відчуття безпеки у городян в сучасних умовах свідчать, що відчуття безпеки чи небезпеки для країни в цілому в містах Півдня пов'язане як із географічним розташуванням міст, так і з настроями містян, оскільки Херсон межує з окупованим Кримом, а Одеса — з окупованим Придністров'ям.

Таблиця 4

Уявлення городян Півдня України щодо твердження «Україна — це безпечна країна для життя» (% від загальної кількості опитаних)

Якою мірою ви погоджуєтесь або не погоджуєтесь із твердженням? (Місто / Варіанти відповідей)	Повністю погоджуєсь	Погоджуюсь	Важко відповісти	Не погоджуюсь	Повністю не погоджуюсь
Миколаїв	7,5	25,8	16,4	36,2	14,1
	33,9			50,3	
Одеса	20,0	24,6	15,1	25,5	14,8
	44,6			40,3	
Херсон	7,0	28,0	9,6	36,9	18,5
	35,0			55,4	
Загалом по регіону	14,1	25,6	14,4	30,6	15,4
	39,7			46,0	

Результати дослідження засвідчили, що саме в Одесі містяни найбільшою мірою порівняно з іншими містами та регіонами сприймають становище у країні в цілому як безпечне. Водночас у Херсоні, який першим зіткнувся із біженцями з Криму, безпосередньо межує із захопленими Росією територіями, розташований найближче до зони військових дій на Сході, рівень тривожності виявився найвищим по регіону. Більшість городян Херсону, а саме 55,4% опитаних не погодились з твердженням, що «Україна — це безпечна країна для життя». З-поміж респондентів Миколаєва 50,3% осіб відчували небезпечність сучасного стану країни, тоді як в Одесі таких виявилось куди менше — 40,3%. В Одесі 44,6%

респондентів вважають Україну безпечною країною для життя, у Миколаєві — 33,9%, а в Херсоні — 35,0% (див. табл. 4).

За результатами дослідження, одесити частіше за інших городян Півдня відчують впевненість у безпечності свого міста, а найбільшу тривожність демонструють миколаївці, 38,5% яких не погоджуються з таким твердженням щодо свого міста (див. табл. 5).

Таблиця 5

Уявлення городян Півдня України щодо твердження «Мое місто — безпечне для життя» (% від загальної кількості опитаних)

Якою мірою Ви погоджуєтесь або не погоджуєтесь із твердженням? (Місто / Варіанти відповідей)	Повністю погоджу-юсь	Погоджуюсь	Важко відповісти	Не погоджуюсь	Повністю не погоджуюсь
Миколаїв	9,4	33,8	18,3	26,8	11,7
	43,2			38,5	
Одеса	23,2	36,0	15,1	17,6	8,1
	59,2			25,7	
Херсон	15,3	41,4	10,8	28	4,5
	56,7			32,5	
Загалом по регіону	18,0	36,5	15,1	22,1	8,4
	54,5			30,5	

Про настрої городян на Півдні України свідчать також показники відповідей на запитання «Якби сьогодні у Вас була така можливість, чи хотіли б Ви виїхати на постійне місце проживання до іншої країни?». Оскільки 54,4% опитаних підтвердили такий намір, еміграційні настрої городян залишаються доволі високими. Якщо до них додати 8,2% опитаних, які ще остаточно не визначилися, то в цілому цей показник сягає 62,6% респондентів, що становить $\frac{2}{3}$ жителів Півдня, які б хотіли залишити країну.

Вторинний аналіз даних сьомої хвили всеукраїнського муніципального опитування, проведеного соціологічною групою «Рейтинг» від імені Центру аналізу та соціологічних досліджень Міжнародного республіканського інституту у травні–червні 2021 року щодо якості життя в різних містах України, зокрема Південного регіону, дав змогу з'ясувати рівень особистісної безпеки [Сьоме муніципальне опитування, 2021] (див. табл. 6).

Так, показники економічної безпеки набувають значення, нижчого за середнє у всіх субрегіонах. Рівень безпеки здоров'я, освіти та культури набуває найвищого значення в Миколаївській області, натомість в Одеській — найнижчого. З огляду на рівень оцінки діяльності поліції та безпеки в місті можна зробити висновок про те, що рівень криміногенної безпеки є найнижчим у Херсонській області. Рівень дотримання особистісних прав у сфері релігії та громадських організацій набуває вищих за середні значень у всіх трьох областях.

Узагальнена таблиця суб'єктивних показників соціальної безпеки
Півдня України

Показники соціальної безпеки / Область	Миколаївська	Одеська	Херсонська
Оцінка змін економічного становища сім'ї за останні 12 місяців*	2,4	2,3	2,3
Рівень якості надання послуг закладами охорони здоров'я**	2,4	2,5	2,5
Рівень якості надання послуг закладами вищої освіти**	3,3	3,1	3,2
Рівень якості надання послуг школами**	3,2	3,1	3,2
Рівень якості надання послуг дитячими садками**	3,4	3,1	3,3
Рівень якості надання послуг закладами культури**	3,2	3,1	3,0
Рівень якості надання послуг у сфері діяльності поліції**	2,7	2,6	2,7
Рівень якості надання послуг у сфері екології, навколишнього середовища**	2,6	2,5	2,9
Схвалення діяльності релігійних організацій***	2,1	2,0	2,0
Схвалення діяльності громадських організацій***	1,8	1,7	2,0
Відчуття безпеки у місті****	1,6	1,5	1,4

* Значення індексу коливається від 1 до 5, де 1 означає «набагато погіршилось», а 5 — «набагато покращилось».

** Значення індексу коливається від 1 до 5, де 1 означає «жахливо», а 5 — «відмінно».

*** Значення індексу коливається від 0 до 3, де 0 — «зовсім не схвалюю», а 3 — «цілком схвалюю».

**** Значення індексу коливається від 0 до 3, де 0 — «почуваюся повністю в небезпеці», а 3 — «почуваюся цілком безпечно».

Джерело: [Сьоме муніципальне опитування, 2021].

Навіть до війни оцінювання рівня соціальної безпеки було ускладнено низкою проблем, пов'язаних, по-перше, з відсутністю достатньо повної системи показників для критеріальної оцінки окремих складових соціальної безпеки, а відтак і недостатністю інформаційного наповнення підрозділів статистичної інформації, яка їх стосується, по-друге, відсутністю можливості зіставлення значень об'єктивних і суб'єктивних показників з огляду на неузгодженість методології та методики їх збирання (найближчою до системи об'єктивних статистичних показників є методика вивчення суб'єктивних оцінок рівня безпеки, розроблена Інститутом соціології НАНУ, проте відсутність відкритих даних у розрізі регіонів ускладнює здійснення їх компаративного аналізу).

Натомість в умовах воєнного часу окрім означених загроз соціальної безпеці з'явилися нові, що вимагають як обліку та прогнозування наслідків, так і вчасного розроблення інноваційних механізмів їх мінімізації.

Стан соціальної безпеки населення Півдня України та нові загрози в умовах повномасштабної війни

Від початку повномасштабної війни до наявних загроз соціальній безпеці населення Півдня України додалися нові, детерміновані міграційними й демографічними втратами, змінами структурної цілісності поселенських мереж, призупиненням діяльності підприємств, втратою робочих місць, руйнуванням інфраструктури, екологічними та природно-ресурсними втратами.

За оцінками Української Гельсінської спілки з прав людини, за період лютого–листопада 2022 року найбільші демографічні втрати зафіксовано у Херсонській області, найменші — в Одеській (див. табл. 7).

Таблиця 7

Зафіксовані епізоди злочинів на Півдні України впродовж дев'яти місяців повномасштабної російсько-української війни

Тип втрати / Область	Миколаївська	Одеська	Херсонська
Загибель	207	40	250
Поранення	420	130	334
Згвалтування	1	0	5
Порушення прав	2	70	263
Катування, нелюдське поводження	4	1	33
Незаконне позбавлення волі	4	3	-
Зникнення	9	0	520
Примусова мобілізація	-	-	1
Загальна кількість втрат	647	244	1406

Джерела: [Зафіксовані епізоди міжнародних злочинів в Одеській області, 2022; Зафіксовані епізоди міжнародних злочинів у Миколаївській області, 2022; Узагальнення подій, 2022].

У переліку категорій осіб, що визначаються як зниклі, переважно зафіксовано колишніх учасників АТО, чинних чи колишніх співробітників правоохоронних органів, проукраїнських громадських активістів, журналістів, очільників органів місцевої влади, підприємців, керівників державних установ, фермерів та вчителів.

Реальні цифри прямих демографічних втрат можуть суттєво перевищувати фактично зафіксовані. Оцінити міграційні втрати доволі складно через відсутність оприлюднених офіційних даних щодо числа внутрішньо переміщених осіб, зовнішніх мігрантів, зокрема осіб, депортованих з окупованих регіонів на територію АР Крим та Росії. Наразі обліку підлягають ті внутрішні й зовнішні мігранти, що звернулися по виплати належних їм пенсій чи соціальної допомоги за новим місцем проживання.

Інші непрямі демографічні загрози пов'язані з погіршенням стану здоров'я населення внаслідок дистресу, порушення санітарно-епідеміологічних умов життя, нестачі продуктів харчування та питної води, відсутності необхідної кваліфікованої медичної допомоги (або її відтермінування), браку лікарських засобів, вимушеного недотримання потрібного лікування. Аналізувати ці загрози складно через неможливість встановлення точних причин смертності,

неповноту реєстрації захворюваності, особливо щодо розладів психіки та поведінки, а також відтермінування у часі настання їх наслідків.

Не менш актуальним є збільшення чисельності категорій людей, які потребують соціального захисту — ветеранів війни, учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни та прирівняних до них осіб; їх масштабування може стати проблемою для держави.

У майбутньому особливо гостро, зокрема на деокупованих територіях, постане загроза депопуляції, спричиненої безповоротною міграцією, зростанням смертності, скороченням тривалості життя та зниженням народжуваності; як наслідок матимемо зміну структурної цілісності поселенських мереж, яка може бути критичною з точки зору неможливості відтворення людського потенціалу регіонів, особливо у сільській місцевості. Стихийний характер перерозподілу щільності населення на тлі руйнування соціальної інфраструктури може суттєво розбалансувати функціонування соціальної системи Південного регіону на довгі роки повоєнної відбудови. Ще одна загроза — поява нових соціально вразливих груп населення через тривале перебування у стані психологічного дискомфорту та в незадовільних санітарно-гігієнічних умовах.

Проблема зниження рівня життя регіонального соціуму пов'язана як із зовнішніми об'єктивними чинниками (інфляція, різке падіння національної грошової одиниці, зростання цін), так і внутрішніми — призупиненням діяльності підприємств, руйнуванням інфраструктури, різким зростання рівня безробіття.

За даними звіту про прямі збитки інфраструктури від руйнування внаслідок активних бойових дій, підготовленого аналітиками Київської школи економіки, на вересень 2022 року основна частка фінансових втрат (39,7% і 27,8% відповідно) припадає на житлові будівлі та об'єкти соціальної інфраструктури. Трохи менше — на активи підприємств (7,8%), заклади освіти (5,5%), агропромисловий комплекс та земельні ресурси (5,2%) [Звіт про прямі збитки інфраструктури, 2022]. Проте з огляду на активізацію обстрілів об'єктів енергетичної інфраструктури у листопаді ці цифри суттєво змінилися. Окремо слід оцінювати грошові збитки, спричинені призупиненням діяльності портів, залізниць, авіаційного та автотранспортного сполучення, операторів електронних комунікацій та ін. Є також масштабні втрати агропромислового комплексу внаслідок крадіжок техніки, зерна, мору худоби тощо (див. табл. 8).

Зростання загроз криміногенній складовій соціальної безпеки детерміноване численними випадками колаборації, мародерства, бандитизму, вільним володінням зброєю, близькістю непідконтрольних територій і високим рівнем загрози терористичних актів і диверсій. Статистику таких випадків на підконтрольних територіях, якщо й ведуть офіційні структури, то не афішують на загал. Натомість в окупованих регіонах такого роду злочини активно поширюються через фактичну відсутність чинних правоохоронних структур, тому в більшості випадків вони мають латентний характер.

Екологічні загрози в Херсонській області спричинені підривом плавзасобів і суден, у Миколаївській області пов'язані із загоранням резервуарів з непереробленою олією внаслідок обстрілів крилатими ракетами та дронами-камікадзе, в Одеській — із витіканням мазуту та дизеля внаслідок ушкодження борта бун-

керовщика «Millenium Spirit». Окрім того зафіксовано низку випадків загибелі тварин в акваторії Чорного і Азовського морів, у національних парках і заповідниках. Фіксувати наслідки викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря, водні ресурси внаслідок численних вибухів боєприпасів та обстрілів сьогодні вкрай важко. Додаткового обліку вимагають загрози, пов'язані з порушенням екосистеми внаслідок появи стихійних захоронень у несанкціонованих місцях, появи нових сміттєзвалищ тощо.

Таблиця 8

Зафіксовані епізоди руйнування інфраструктури на Півдні України впродовж дев'яти місяців повномасштабної російсько-української війни

Кількість втрат об'єктів інфраструктури / Область	Миколаївська	Одеська	Херсонська
Будівлі житлово-побутового призначення	1386	181	2153
Будівлі освітньо-виховних закладів	73	1	113
Будівлі лікувально-оздоровчих закладів	26	–	11
Будівлі державних установ	30	–	22
Будівлі культурно-розважальних закладів	23	4	14
Будівлі культового призначення	12	2	9
Об'єкти підприємницької діяльності та комерційно-виробничого призначення	343	92	165
Об'єкти транспортної інфраструктури	20	4	9
Об'єкти інфраструктури життєзабезпечення	80	32	55
Історичні пам'ятники	2	1	18
Господарчі угіддя, ліси	30	5	33
Мости	1	7	3
Автомобілі, судна, транспортні засоби	345	65	294
Водні угіддя/екосистема	–	48	–
Інше/об'єкт невідомий	51	–	–
Загалом об'єктів	2422	442	2899

Джерела: [Зафіксовані епізоди міжнародних злочинів в Одеській області, 2022; Зафіксовані епізоди міжнародних злочинів у Миколаївській області, 2022; Узагальнення подій, 2022].

Можливі шляхи мінімізації нових загроз соціальній безпеці Півдня України

Серед можливих шляхів мінімізації/подолання наслідків загроз соціальній безпеці Півдня України можна вирізнити принаймні соціально-економічні, політико-юридичні, соціально-психологічні та інші науково обґрунтовані механізми.

Запровадження соціально-економічних механізмів мінімізації/подолання наслідків означених загроз може передбачати:

- відкриття нових зовнішніх ринків збуту агропромислової продукції;
- відбудову туристично-рекреаційної інфраструктури регіону;

- розвиток альтернативної енергетики та марікультури в прибережних районах;
- формування засад креативної економіки на підставі наявного культурного потенціалу Південного регіону;
- посилення транскордонного співробітництва.

Для запровадження політико-юридичних механізмів мінімізації/подолання загроз соціальній безпеці Півдня України необхідно працювати в таких напрямках:

- підвищення рівня довіри населення до органів влади;
- встановлення взаємної відповідальності особи та держави;
- зростання соціального капіталу;
- забезпечення верховенства закону в усіх сферах соціального життя, а також контролю та ефективного нагляду держави за додержанням законів та інших нормативних актів.

Запровадження соціально-психологічних та інших науково обґрунтованих механізмів мінімізації/подолання наслідків означених загроз може передбачати:

- розроблення системи соціальних показників для здійснення моніторингу забезпечення основних прав, гарантій і свобод особливо вразливих категорій населення, зокрема на деокупованих територіях і в тих регіонах, інфраструктура яких найбільше постраждала від російської агресії;
- створення стандарту організації соціально-психологічної реабілітації, що передбачає розроблення типової форми індивідуального плану соціальної та психологічної реабілітації отримувача послуг, дорожньої карти супроводу тощо;
- вивчення досвіду міжнародних організацій щодо забезпечення залучення населення в рамках соціального партнерства до відновлення країни у повоєнний період.

Разом з тим результати досліджень свідчать про необхідність подальшого вивчення загроз соціальній безпеці населення на Півдні України. Це також зумовлює необхідність продовження досліджень, обміну досвідом і забезпечення можливості ведення міждисциплінарних дискусій із сучасних проблем захисту соціальної безпеки населення України в умовах воєнного часу.

Джерела

Власюк, О.С. (2016). Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: Вибр. наук. праці. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень.

Головне управління статистики в Миколаївській області (2022). Отримано з : <http://www.mk.ukrstat.gov.ua>.

Головне управління статистики в Одеській області (2022). Отримано з: <http://www.od.ukrstat.gov.ua>.

Головне управління статистики в Херсонській області (2022). Отримано з: <http://www.ks.ukrstat.gov.ua>.

Горбулін, В. (ред.) (2005). Система оцінок зовнішніх і внутрішніх ризиків та загроз національній безпеці України. Київ : ДП НВЦ «Євроатлантикінформ».

Гуменюк, А.М. (2014). Безпека структурно-інституціональної трансформації економіки регіону: теоретичні основи та прикладні аспекти: монографія. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень.

Декларація про державний суверенітет України (1990). *Законодавство України. Офіційний сайт Верховної Ради України*. Отримано з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>.

Дічек, О.І. (2013). Економічна безпека регіонів — складова системи національної безпеки. *Вчені записки університету «Крок»*. Серія : Економіка, 33, 24–30.

Єрмолаєв, А. та ін. (2014). *Український Південь: сучасні виклики та стратегічні пріоритети розвитку*. Київ: Інститут стратегічних досліджень «Нова Україна».

Жаліло, Я.А., Филипенко, А.О., Шевченко, О.В. (2020). Рушії стратегічного розвитку регіонів Півдня України. *Аналітична записка. Серія «Регіональний розвиток»*, 4, 1–8. [Київ : Національний інститут стратегічних досліджень.] Отримано з : <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-02/analit-zhalilo-fylypenko-shevchenko-regional-devel.-4-2020-11111.pdf>.

Зафіксовані епізоди міжнародних злочинів в Одеській області протягом 9-ти місяців повномасштабної російсько-української війни: 24 лютого — 24 листопада 2022 року (2022). [Українська Гельсінська спілка з прав людини.] Отримано з: <https://helsinki.org.ua/articles>.

Зафіксовані епізоди міжнародних злочинів у Миколаївській області протягом 9-ти місяців повномасштабної російсько-української війни: 24 лютого — 24 листопада 2022 року (2022). [Українська Гельсінська спілка з прав людини.] Отримано з : <https://helsinki.org.ua/articles/zafiksovani-epizody-mizhnarodnykh-zlochyniv-u-mykolajivskiy-oblasti-protiahom-9-ty-misiatsiv-rovnomasshtabnoi-rosiysko-ukrainskoi-viyny-24-liutoho-24-lystopada-2022-roku/>.

Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України станом на 1 вересня 2022 року (2022). Київ : Київська школа економіки. Отримано з : https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/10/Sep22_FINAL_Sep1_Damages-Report.pdf.

Ільницька, У. (2016). Інформаційна безпека України: сучасні виклики, загрози та механізми протидії негативним інформаційно-психологічним впливам. *Гуманітарні візії*, 2 (1), 27–32. Отримано з : <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4352/ilnicka0.pdf>.

Калашнікова, Л.В. (2017). Суб'єктивна та об'єктивна складові оцінки загроз в системі комплексного соціологічного моніторингу безпеки життєдіяльності особистості. *Соціологічні студії: науково-практичний журнал*, 1 (10), 21–25. [Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.]

Качинський, А.Б. (2013). *Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень: монографія*. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень. Отримано з : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2013-11/Kachunckuy_mon-e08dc.pdf.

Коваль, І.М., Подшивалкіна, В.І., Мосейчук, Т.Є. (2013). Комплексність вищої освіти як чинник гуманітарної та міжнародної безпеки: до постановки проблеми. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Серія : Соціологія і політичні науки*, 3 (19), 9–20.

Корнієвський, О. (2009). Концепт суспільної безпеки: сучасний науково-експертний дискурс. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: збірник наукових праць*, 21, 103–107. [Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка».]

Ліпкан, В.А. (2009). *Теорія національної безпеки : підручник*. Київ : КНТ.

Лісеєнко, О.В. (ред.) (2020). *Мова навчання етнопонаціональних меншин Одеської області: соціологічний вимір: монографія*. Одеса: Астропринт.

Миколаївський центр соціологічних досліджень (2018). Отримано з: <https://chmnu.edu.ua/tsentr-sotsiologichnih-doslidzhen/>.

Найзабрудненіший — Київ. Екологічний рейтинг областей України 2022 (2022). *Фокус*. Отримано з : <https://focus.ua/uk/ratings/504721-ekologicheskij-reyting-oblastey-ukrainy-2021>.

Населення України 2021: демографічний щорічник (2022). Київ: Державний комітет статистики України. Отримано з: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/10/zb_nasel%20_2021.pdf.

Онищенко, В.О., Завора, Т.М., Чепурний, О.В. (2015). *Соціальна безпека регіону: теоретичні та прикладні аспекти: монографія*. Полтава : ПолтНТУ.

Подшивалкіна, В.І., Пуднев, В.В. (2016). Транскордонні та трансдисциплінарні виклики сучасності. *Газета «Новини медицини і фармації»*, 4 (567), 3–4. Отримано з : <http://www.mif-ua.com/archive/article/42601>.

Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України» (2000). *Законодавство України. Офіційний сайт Верховної Ради України*. Отримано з : https://ips.ligazakon.net/document/view/f970003?an=48&ed=2000_12_21.

Рішення обласної ради від 20 грудня 2019 року № 511 «Про стратегію розвитку Херсонської області на період 2021–2027 років» (2019). *Херсонська обласна державна адміністрація: офіційний сайт*. Отримано з : <https://khoda.gov.ua/strateg%D1%96ja-rozvitku-2021-2027>.

Сиченко, О.О. (2012). Соціальна безпека в системі національної безпеки держави. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія: Державне управління, 186 (174), 34–38.

Статистичні дані системи МОЗ за 2021 р. (2021). Центр медичної статистики МОЗ України. Отримано з : <http://medstat.gov.ua/ukr/statdanMMXIX.html>.

Стратегія розвитку Миколаївської області на період до 2027 років (2021). Міністерство розвитку громад та територій України. Отримано з : <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2021/02/strategiya-rozvitku-mykolayivskoyi-oblasti-na-period-do-2027-roku.pdf>.

Стратегія розвитку Одеської області на період до 2027 років (2020). Одеська обласна державна адміністрація. Отримано з : <https://oda.od.gov.ua/odeshhyna/soczialno-ekonomichnyj-ta-kulturnyj-rozvytok/strategichni-plany-dij-ta-programy-rozvitku/strategiya-regionalnogo-rozvitku/strategiya-rozvitku-odeskoyi-oblasti-na-2021-2027-roky/>.

Сьоме муніципальне опитування : звіт за результатами дослідження (2021). Соціологічна група «Рейтинг». Отримано з : https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/iri_survey_2021_ua.pdf.

Узагальнення подій, які відбулися у м. Херсоні та Херсонській області протягом 274 днів повномасштабної російсько-української війни (24 лютого — 24 листопада 2022 року) (2022). Українська Гельсінкська спілка з прав людини. Отримано з : <https://helsinki.org.ua/articles/uzahalnennia-podiy-iaki-vidbulysia-u-m-khersoni-ta-khersonskiy-oblasti-protiahom-274-dniv-povnomashtabnoi-rosiysko-ukrainskoi-viyny-24-liutoho-24-lystopada-2022-roku/>.

Отримано 04.02.2023

Reference

Decision of the regional council of December 20, 2019 No. 511 «On the development strategy of the Kherson region for the period 2021–2027» (2019). [In Ukrainian]. *Kherson regional state administration: official website*. Retrieved from: <https://khoda.gov.ua/strateg%D1%96ja-rozvitku-2021-2027> [=Рішення 2020]

Declaration on State Sovereignty of Ukraine (1990). *Legislation of Ukraine. Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> [=Декларація 1990]

Development strategy of Odesa region for the period until 2027 (2020). [In Ukrainian]. Odesa Regional State Administration. Retrieved from: <https://oda.od.gov.ua/odeshhyna/soczialno-ekonomichnyj-ta-kulturnyj-rozvytok/strategichni-plany-dij-ta-programy-rozvitku/strategiya-regionalnogo-rozvitku/strategiya-rozvitku-odeskoyi-oblasti-na-2021-2027-roky/> [=Стратегія 2020]

Development strategy of the Mykolaiv region for the period until 2027 (2021). [In Ukrainian]. Ministry of Community and Territorial Development of Ukraine. Retrieved from: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2021/02/strategiya-rozvitku-mykolayivskoyi-oblasti-na-period-do-2027-roku.pdf> [=Стратегія 2020]

Dichek, O.I. (2013). Economic security of regions is a component of the national security system. [In Ukrainian]. *Scientific notes of «Krok» University. Series: Economics*, 33, 24–30. [=Дічек 2013]

Horbulin, V. (Ed.) (2005). *System of evaluations of external and internal risks and threats to the national security of Ukraine*. [In Ukrainian]. Kyiv: «Euroatlanticinform» State Enterprise. [=Горбулін 2005]

Humeniuk, A.M. (2014). Security of the structural and institutional transformation of the region's economy: theoretical foundations and applied aspects: monograph. [In Ukrainian]. Kyiv: National Institute of Strategic Studies. [=Гуменюк 2014]

Ilnytska, U. (2016). Information security of Ukraine: modern challenges, threats and countermeasures against negative information and psychological influences. [In Ukrainian]. *Humanitarian visions*, 2 (1), 27–32. Retrieved from: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4352/ilnicka0.pdf> [=Ільницька 2016]

Kaczynskiy, A.B. (2013). *Indicators of national security: definition and application of their limit values: monograph*. [In Ukrainian]. Kyiv: National Institute of Strategic Studies. Retrieved from: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2013-11/Kachuncuky_mon-e08dc.pdf. [=Качинський 2013]

Kalashnikova, L.V. (2017). Subjective and objective components of threat assessment in the system of complex sociological monitoring of personal safety. [In Ukrainian]. *Sociological studies: a scientific and practical journal*, 1 (10), 21–25. [Lutsk: Lesia Ukrainka East European National University. [=Калашнікова 2017]

Kornievskiy, O. (2009). The concept of public security: modern scientific and expert discourse. *Ukrainian national idea: realities and prospects of development: a collection of scientific works*, 21, 103–107. [In Ukrainian]. [Lviv: Publishing House of the National University «Lviv Polytechnic». [=Корнієвський 2009]

Koval, I.M., Podshivalkina, V.I., Moseychuk, T.E. (2013). Complexity of higher education as a factor of humanitarian and international security: before posing the problem. [In Ukrainian]. *Bulletin of I.I. Mechnikov ONU. Series: Sociology and political sciences*, 3 (19), 9–20. [=Коваль 2013]

Kyiv is the most polluted city. Ecological rating of regions of Ukraine 2022 (2022). [In Ukrainian]. *Focus*. Retrieved from: <https://focus.ua/uk/ratings/504721-ekologicheskyy-reyting-oblastey-ukrainy-2021> [=Найнебезпечніший 2022]

Lipkan, V.A. (2009). *The theory of national security: a textbook*. [In Ukrainian]. Kyiv: KNT. [=Ліпкан 2009]

Liseienko, O.V. (Ed.) (2020). Language of education of ethno-national minorities of Odesa region: sociological dimension: monograph. Odesa: Astroprint [=Лісеєнко 2020]

Main Department of Statistics in Odesa Region (2022). [In Ukrainian]. Retrieved from: <http://www.od.ukrstat.gov.ua>. [=Головне 2022]

Main Department of Statistics in the Kherson region (2022). [In Ukrainian]. Retrieved from: <http://www.ks.ukrstat.gov.ua> [=Головне 2022]

Main Department of Statistics in the Mykolaiv region (2022). [In Ukrainian]. Retrieved from: <http://www.mk.ukrstat.gov.ua> [=Головне 2022]

Mykolaiv Center for Sociological Research (2018). [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://chmnu.edu.ua/tsentr-sotsiologichnih-doslidzhen/>. [=Миколаївський 2018]

Onyshchenko, V.O., Zavora, T.M., Cherpurny, O.V. (2015). *Social security of the region: theoretical and applied aspects: monograph*. [In Ukrainian]. Poltava: PolNTU. [=Онищенко 2015]

Podshivalkina, V.I., Pudnev, V.V. (2016) Cross-border and transdisciplinary challenges of modernity. [In Ukrainian]. *Newspaper «Medicine and Pharmacy News»*, 4 (567), 3–4. Retrieved from: <http://www.mif-ua.com/archive/article/42601>. [=Подшивалкіна 2016]

Population of Ukraine 2021: demographic yearbook (2022). [In Ukrainian]. Kyiv: State Statistics Committee of Ukraine. Retrieved from: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/10/zb_nasel%20_2021.pdf. [=Населення 2022]

Recorded episodes of international crimes in Odesa region during 9 months of full-scale Russian-Ukrainian war: February 24 — November 24, 2022 (2022). [In Ukrainian]. Ukrainian Helsinki Union for Human Rights. Retrieved from: <https://helsinki.org.ua/articles/zafiksovani-epizody-mizhnarodnykh-zlochyniv-v-odeskiiy-oblasti-protiahom-9-ty-misiatsiv-povnomashtabnoi-rosiysko-ukrainskoi-viyny-24-liutoho-24-lystopada-2022-roku/>. [=Зафіксовані 2022]

Recorded episodes of international crimes in the Mykolaiv region during the 9 months of the full-scale Russian-Ukrainian war: February 24 — November 24, 2022 (2022). [In Ukrainian]. Ukrainian Helsinki Union for Human Rights. Retrieved from: <https://helsinki.org.ua/articles/zafiksovani-epizody-mizhnarodnykh-zlochyniv-u-mykolaivskiy-oblasti-protiahom-9-ty-misiatsiv-povnomasshtabnoi-rosiysko-ukrainskoi-viyny-24-liutoho-24-lystopada-2022-roku/>. [=Зафіксовані 2022]

Report on direct damage to infrastructure from the destruction caused by Russia's military aggression against Ukraine, September 1, 2022 (2022). [In Ukrainian]. Kyiv: Kyiv School of Economics. Retrieved from: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/10/Sep22_FINAL_Sep1_Damages-Report.pdf. [=3bir 2022]

Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine “On the Concept (fundamentals of state policy) of national security of Ukraine” (2000). [In Ukrainian]. *Legislation of Ukraine. Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: https://ips.ligazakon.net/document/view/f970003?an=48&ed=2000_12_21 [=Постанова 2000]

Seventh Municipal Survey: Research Report (2021). [In Ukrainian]. Sociological group «Rating». Retrieved from: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/iri_survey_2021_ua.pdf. [=Сьоме 2021]

Statistical data of the Ministry of Health system for 2021 (2021). [In Ukrainian]. Center for Medical Statistics of the Ministry of Health of Ukraine. Retrieved from: <http://medstat.gov.ua/ukr/statdanMMXIX.html>. [=Статистичні 2021]

Summarizing the events that took place in the city of Kherson and the Kherson region during the 274 days of the full-scale Russian-Ukrainian war (February 24 — November 24, 2022) (2022). [In Ukrainian]. Ukrainian Helsinki Union for Human Rights. Retrieved from: <https://helsinki.org.ua/articles/uzahalnennia-podiy-iaki-vidbulysia-u-m-khersoni-ta-khersonskiy-oblasti-protiahom-274-dniv-povnomasshtabnoi-rosiysko-ukrainskoi-viyny-24-liutoho-24-lystopada-2022-roku/>. [=Узагальнення 2022]

Sychenko, O.O. (2012). Social security in the national security system of the state. [In Ukrainian]. *Scientific works of the Peter Mohyla Black Sea State University, complex of «Kyiv-Mohyla Academy»*. Series: Public administration, 186 (174), 34–38. [=Сиченко 2012]

Vlasiuk, O.S. (2016). *National security of Ukraine: evolution of domestic policy problems: Selected scientific works*. [In Ukrainian]. Kyiv: National Institute of Strategic Studies. [=Власюк 2016]

Yermolaiev, A. et al. (2014). *Ukrainian South: modern challenges and strategic development priorities*. [In Ukrainian]. Kyiv: Institute of Strategic Studies «New Ukraine». [=Єрмолаєв та ін. 2014]

Zhalilo, Y.A., Fylypenko, A.O., Shevchenko, O.V. (2020). Drivers of strategic development of the regions of Southern Ukraine, 4, 1–8. *Analytical note. «Regional Development» series*. [In Ukrainian]. [Kyiv: National Institute of Strategic Studies.] Retrieved from: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-02/analit-zhalilo-fylypenko-shevchenko-regional-devel.-4-2020-11111.pdf>. [=Жаліло та ін. 2020]

Received 04.02.2023

ЛЮДМИЛА КАЛАШНІКОВА, ОЛЕНА ЛІСЕЄНКО

Загрози соціальній безпеці населення на Півдні України: нові виклики та шляхи мінімізації

У статті здійснено спробу аналізу рівня соціальної безпеки Південного регіону країни до та після початку повномасштабного вторгнення Росії на територію України. Означено, що соціальна безпека зумовлюється характером взаємодії між соціальними групами на засадах партнерства, виявляється на різних рівнях (особистісному, груповому, регіональному, суспільному) у дієдатності державних органів влади відтворювати стабільне, безпечне життя. Вона має суб'єктивно-об'єктивний характер і визначається як рівнем безпеки суспільства, регіону, так і індивідуальним чи груповим самопочуттям та усвідомленням своєї захищеності. Визначено проблеми оцінювання рівня соціальної безпеки, пов'язані з відсутністю повної

системи показників критеріальної оцінки та неузгодженістю наявної методології та методик збирання даних. Запропоновано відстежувати зміни рівня соціальної безпеки регіону під впливом окремих видів загроз за допомоги індикативного соціологічного аналізу на підставі узагальнення значень об'єктивних соціогенних критеріїв і суб'єктивних оцінних суджень жителів Південного регіону як об'єктів захисту. Доведено, що незадовільний рівень соціальної безпеки регіонального соціуму визначається високим рівнем незахищеності, песимістичними перспективами щодо різних видів соціальної активності, неможливістю швидкого повернення до нормального життя. Окреслено нові загрози щодо окремих складових соціальної безпеки населення Півдня України, пов'язані з повномасштабною війною, зокрема щодо демографічної, економічної, житлової, освітньої, криміногенної, екологічної безпеки та ін. Зроблено спробу визначення можливих шляхів мінімізації нових загроз соціальній безпеці Півдня через запровадження низки економічних, соціальних і соціологічних механізмів мінімізації/подолання наслідків означених загроз.

Ключові слова: соціальна безпека, загрози, регіональний соціум, Південь України, індикативний аналіз, об'єктивні та суб'єктивні критерії оцінки

LIUDMYLA KALASHNIKOVA, OLENA LISEIENKO

Threats to social security of the population in the South of Ukraine: new challenges and ways of minimization

The article attempts to analyze the level of social security in the Southern region of the country before and after the start of the full-scale invasion of Russia into the territory of Ukraine. It is defined that social security is determined by the nature of interaction between social groups on the basis of partnership, it is manifested at different levels (personal, group, regional, societal) in the capacity of state authorities to reproduce a stable, safe life. It has a subjective-objective nature and is determined both by the level of security of society and the region, as well as by individual or group well-being and awareness of one's security. The problems of assessing the level of social security have been identified, which are associated with the lack of a complete system of criteria assessment indicators and the inconsistency of the existing methodology and methods of data collection. It is proposed to monitor changes in the level of social security of the region under the influence of certain types of threats using an indicative sociological analysis based on the generalization of the values of objective sociogenic criteria and subjective evaluation judgments of the residents of the Southern region as objects of protection. It is proven that the unsatisfactory level of social security of the regional society is determined by a high level of insecurity, pessimistic perspectives regarding various types of social activity, and the impossibility of a quick return to normal life. There are outlined new threats to individual components of the social security of the population of Southern Ukraine associated with a full-scale war, in particular, demographic, economic, housing, educational, criminogenic, environmental security, etc. An attempt was made to identify possible ways of minimizing new threats to the social security of the South through the introduction of a number of economic, social and sociological mechanisms to minimize/overcome the consequences of these threats.

Keywords: social security, threats, regional society, Southern Ukraine, indicative analysis, objective and subjective assessment criteria